

A Hajókászi tértől a Guszev utcáig

Beszélgetés Vizy László építésszel

A Lipótvárost ma már mindenki a Belvároshoz tartozónak véli. A történelmi Belváros azonban nem foglalhatta magába a Lipótvárosnak még az őseit sem. Térbeli sétánkat egészítsük hát ki időben megtett lépésekkel is, tekintsük végig, mi történt azon a földdarabon, amit alig több mint kétszáz éve még a margitszigeti apácák birtokoltak.

A Lipótváros vagy Újváros története is, hasonlóan Pest, Buda, Óbuda históriájához, egész a római korig nyúlik vissza. A pesti castrum és Óbuda közötti védelmi vonalon a római limes őrtornyai állottak itt már kétezer esztendővel ezelőtt. Az egyik feltehetően az Országház helyén.

Első írásos emlékeink IV. Béla és IV. László korából származnak. Ekkor a régi Pest határában, attól északra terült el Bécs, vagy Új Bécs középkori települése. A találós kérdésnek is beillő anekdota így őrizte meg emlékét: „Bécsből Budára a kását oly forrón el lehet vinni, hogy melegsége miatt még Budán is fújás nélkül nem lehetett belőle enni.” – Hogyan lehetséges ez? – „Látod-e amott a Duna mellett a Só-ház irányában ama régi kórakást (a kórakáson valószínűleg romokat kell értenünk), amelyen kút is van, azt azelőtt Újbécsnek hítták a régiek, azért onnéd Budára forrón könnyen lehetett vinni a kását.”

A török idők után Pest külvárosai a XV. századi városfalon kívül keleti irányban alakulnak ki. A város Duna-menti természetes észak-déli fejlődését a tulajdonok eloszlása akadályozza, délről a Grassalkovich-birtokok, északról a margitszigeti apácák örökébe lépő klarisszák birtokai állják útját a város növekedésének. Az 1700-as évek közepén a város megszerzi a terület tulajdonjogát, s hamarosan elkészülnek az első tervek az előváros felépítésére. Ez az Újváros, a Lipótváros elődje. Az Újváros parcellázása, telekosztása 1789-ben, a nagy francia forradalom évében kezdődött meg. Az új külvárost 1790-ben II. Lipótról nevezték el. A neveket elsősorban a németajkú telepések adták, Habsburg-uralkodókról keresztezve el egy-egy külvárost. Így lett a mai IX. kerület Ferencváros, a VIII. kerület Józsefváros, a VI.–VII. kerület Terézváros.

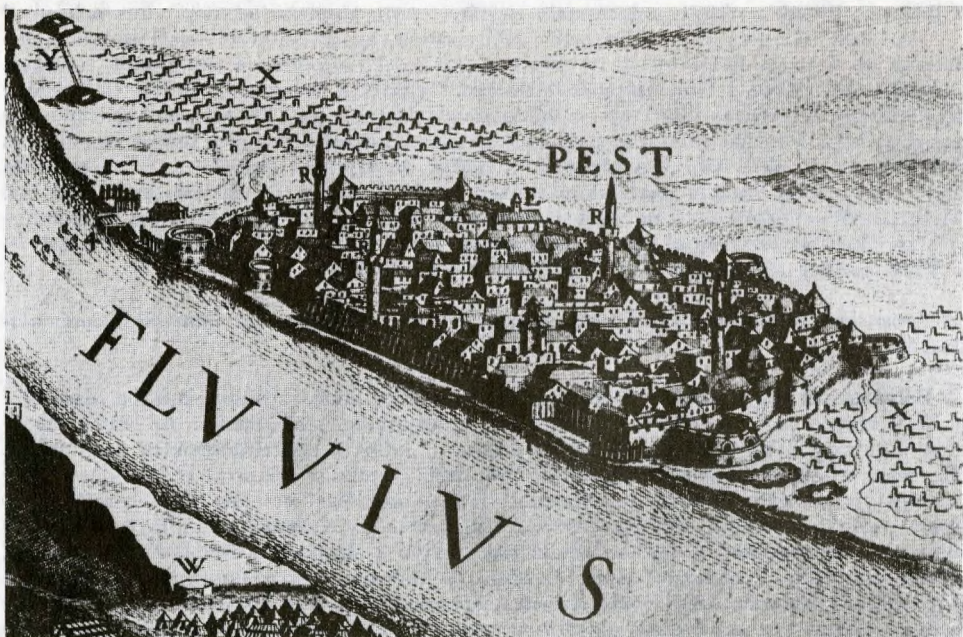
A városnegyed mai, igen jellegzetes képe hogyan, kinek az elképzelése és munkája nyomán alakult ki?

A Belvárosnak ezt a részét – mert azért a Lipótváros elválaszthatatlan a Belvárostól – a XIX. század nagy városépítő, városrendező tevékenysége alakította ki. Az 1810-es években indult gyors virágzásnak az addig vizenyős, jobbára szemétdörrökkel teli terület. Egyrészt a József nádor által irányított *Szépészeti Bizottmány* játszott ebben kiemelkedő szerepet, másrészt az 1838-as nagy pesti árvíz következtében létrejött helyzet, mely a város vezetőit a tervszerű városépítésre kényszerítette. Így a század második, harmadik és negyedik évtizedében, a régi belváros falain kívül a Szépészeti Bizottmány egységes, klasszicista városképet hozott létre. Az árvíz, és 1848-ban Hentzi ágyúai megritkították a Lipótváros házsorait. Az új épületek már a *romantika* jegyében születtek. A 60-as évekre a Lipótvárosnak a mai Szabadság térig terjedő része épült be. A nagy városrendezők nevét utca, tér és rakpart is megőrökíti. Széchenyi mellé még odasorolhatjuk Szemere Ber-

talant, vagy József nádort, de akinek neve leginkább összeforrott a Lipótvárosával, az „Pest nagy városépítője”, Hild József.

Magam is meglepődve hallom Vízzy Lászlótól, hogy Széchenynek milyen nagy szerepe volt a Lipótváros képeinek formálásában. Az Akadémia és a Lánchíd ügye közismert. De vannak még Széchenynek máig megvalósítatlan ésszerű ötletei is.

Azt is Széchenyi javasolta először, hogy az Országházat a Duna-parton kell elhelyezni. A terv helyességét a megvalósult alkotás méltóképpen igazolja. Elképzelései közül még a Lipótvároshoz fűződik a rakpart kiépítésének terve, valamint az első közpark létrehozása, a mai Szabadság tér helyén: a park ott állott a palotája előtti téren. Az úttörő érdemeit dombormű és emléktábla egyaránt megőröki. De Széchenyi István terveket kovácsolt a Nemzeti Kaszinó és a Nemzeti Színház megépítésére is. A Nemzeti Színházat a Duna-partra képzelte. Véleményem szerint a gondolat ma is aktuális. Sőt, a megvalósulás lehetősége a Duna-parti üres telkek révén adott is. Az akkori gazdasági viszonyok és a telekpekuláció miatt a színház városrendezésileg hibásan és szűk helyen, az Astóriával szemben épült meg. És kényszerű bontása után az újabb Nemzeti Színház is hasonló sorsra jutott. A jelenlegi helyét ideiglenesnek szánták; a városligeti elhelyezésre kiírt nemzetközi tervpályázat éppen tíz esztendeje adott máig sokat vitatott megoldást. Meggondolandó tehát Széchenyi ötlete, aki a nemzet színháza felállítására az Akadémia telkét javasolta. Helyette még most is ott kínálkozik a Roosevelttér déli oldalán fekvő üres teltek! A kulturális központhoz való kapcsolódás itt kézenfekvő, hiszen áll a Vörösmarty-téri kulturális központ, és a Vigadó helyreállítása is a végéhez közeledik. Az a tendencia, hogy a Belvárosban a kulturális létesítmények egyre szaporodnak, érvényesül olyan esetekben, mint a volt Kúria épülete, amely napjainkban lesz a Néprajzi Múzeum – építésetileg vitatható – otthona, ezt megelőzően a Nemzeti Galéria és a Párttörténeti Intézet kapott benne helyet. Hasonlóképpen alakult ki a Tőzsde épületéből a Magyar Televízió székháza. A Lipótváros kormányzati negyedében tehát egyre több kulturális intézmény jön létre mind új épületek, mind városrekonstrukció, mind pedig műemléképületek hasznosítása során.

Hallart-Wenig rajza 1684-ből, a városfalon kívüli, északi terület a mai Lipótváros

Kormányzati negyedet említett. A Lipótváros már a XIX. század végén kezdett az ország kormányzati központjává válni. Az ötödik kerületet ma joggal tartják az ország „agyának” vagy „szívének”. A párt és állami irányítás székhelyei mellett számos szakminisztérium és hivatal-központ kapott helyet csupán a Lipótvárosban is. A városrészt legjellegzetesebb épületét, a Parlamentet minden magyar állampolgár ismeri. Hogyan került az egykori Hajókászati téri vízmű helyére az ország törvényhozásának épülete?

A múlt század végén épült Országház túlnőtt a Belváros keretein, épülete nemcsak Budapest, de az egész ország jelképévé vált. Történetét valószínűleg kevesen ismerik igazán. A Pozsonyból először Budára települt országgyűlés (1782 után a volt klarissza kolostorban kapott helyet) Pesten csak ideiglenes otthont talált. Részben a Nemzeti Múzeum épületében, részben pedig az 1865–66-ban épült Képviselőházban. (Ez Ybl Miklós tervei szerint készült a Sándor utcában.)

A pesti országház gondolata az 1843. évi rendi országgyűlésen vetődött fel. A következő évben kiírt tervpályázatról fennmaradt Feszl Frigyes terve, ami a mai Engels térre készült, s aminek megvalósulását anyagi nehézségek és a szabadságharc eseményei egyaránt késleltették. Az 1880. évi LXIII. t. c. országgyűlési döntése alapján 1881-ben országos bizottság alakult az ország háza ügyének előmozdítására. Ekkor már elkészült a Duna-part szabályozása és így a dunai panorámába illesztés volt a tervezők feladata. A díjnyertes pályázat alapján az Országház terveit Steindl Imre készítette el. A 17 745 négyzetméter alapterületű, 268 méter hosszú, 118 méter széles és 96 méter magas épületkolosszus 691 helyiségből áll. 1885 októberétől 1904 nyaráig épült, 37 millió aranykoronájába került az országnak. Térformálása, tömegalakítása, a barokk alaprajzi elrendezés és a középkori formák együttes alkalmazása az eklektikus építészeti vonásait tükrözi, ugyanakkor a legkorszerűbb belső funkció és a gépészeti berendezés szinte megelőzte korát. Az 1945-ös háborús sérülések helyreállítása után az épület puha mészkö homlokzati anyagának szakszerű cseréje folyamatosan megy végbe. A szemünk láttára válik az épület egy-egy része újjá, gazdagabbá. Kár, hogy a tér egységes arculatát, karakterét az utóbb elhelyezett „modern” kandeláberek némileg megbontják.

A Lipótváros közművelődési hagyományainak arculatát alapvetően az Akadémia határozza meg. Milyen fontosabb közművelődési intézmény kapott még itt otthont – a gazdag irodalmi tradíciók folytatásaképpen?

Emléktábla a Guszev utca torkolatában

A Hajókászati tér – ma

Az első nagyobb városrendezési, építészeti alkotások még Pest német jellegét tükrözik. Erről árulkodik a mai Vörösmarty-téri kulturális központ helyén a XIX. század elején épült német színház, melyről a tér első nevét kapta. A magyar színjátszás akkor még mostohagyermek volt Pesten, első, ideiglenes szálláshelyet is csak az omladozó régi Rondelában kapott. A városépítészet fellendülése a szabadságharc utánra jellemző és főképp a kiegyezést követő kapitalista fejlődés eredménye. Az első nagy kulturális létesítmény a már a reformkorban megálmodott – most éppen 150 éves – Akadémia volt, s kell-e mondanunk, milyen fontos szerepet töltött itt be Arany János? Nevét és emlékét őrzi a róla elnevezett utca a közelben.

A mai Münnich Ferenc utca 22. sz. ház is értékes irodalmi múltat vallhat magáénak: itt, a Continentál Kávéházban alakult meg a Nyugat szerkesztősége. Ezzel már azt is jeleztük, hogy ki-mindenki fordult meg gyakran a környéken. Nehéz lenne felsorolni, hogy a reformkortól kezdve milyen sok író, költőt fűztek ide személyes szálak; ki lakott vagy dolgozott ebben a városrészben. Aki Pesten járt, szinte mindenki. Petőfi gyakran. Ady Párizsból hazatérve a Budapesti Napló szerkesztőségében dolgozott (Ma: Münnich F. u. 34). Ebben az utcában lakott egy ideig Móricz Zsigmond is. Még egy folyóiratot szerkesztettek a Lipótvárosban: a mai Szent István krt. és Balassi Bálint utca sarkán működő Kis Ilkovich cukrászdában találkoztak azok a fiatal szocialista írók, akik később a Szép Szóban jelentették meg írásait. Köztük Vészi Endre és Benjámin László. E tallózást most még két névvel egészíthetjük ki, a háború idején a Münnich Ferenc utcában rejtőzködő Déry Tiboréval és Orbán Ottóéval.

Úgy látszik, e gazdag irodalmi múlt a várost kötelezi a hagyományok folytatására. Az Alpári Gyula utcai levegőbe repült épület helyett most a Széchenyi utca a székhelye a Nagy világ, az Élet és Irodalom és a Kortárs szerkesztőségének.

A kultúra, a közművelődés másik letéteményese, a televízió székháza és stúdiói itt, a Szabadság téren találhatók.

Könyvek, s egyéb sajtótermékek is kerülnek ki a Lipótvárosból. Gondoljunk a Zrínyi, a Révai és a Kossuth nyomdára.

A közoktatás intézményei egyben kiemelkedő értékű műemlékek is: Hild József két szép klasszicista iskola-épülete (a Münnich Ferenc utcában és a Szent István téren) mellé sorakozik a Markó utcai Kossuth Zsuzsa Gimnázium, melynek falait Lotz Károly freskói díszítik. Lotz Károly tevékenysége is érdekesen kapcsolódik a városrészhez. Ifjú korában az 1846-ban alakult Nagyhíd-utcai (Ma Deák F. u.) Marastoni-féle rajziskolában tanult. Ez az intézmény az első ilyen jellegű létesítménynek számított az országban. Lotz legszebb freskói láthatók még középületek belső felületein: a Kossuth Zsuzsa Gimnázium történeti freskói mellett ki kell emelni az Országházat, a Bazilikát és a pesti Vigadót ékesítő allegorikus és elbeszélő jellegű alkotásait. A Báthory utca 20. érdekessége a homlokzatot díszítő képsor, mitologikus figuráival és gazdag színezésével. Kár, hogy az épület műemlék-volta ellenére is el hanyagolt, gondozatlan.

A Kálmán utcai bérházak egyike pedig arról nevezetes, hogy itt élt és alkotott a kommunista szobrász, Goldmann György, kinek emlékét az épületen elhelyezett domborműves emléktábla tartja a köztudatban. A kerület munkásmozgalmi, forradalmi múltját – egyebek közt – az új utcanevek egész sora jelzi, Bajcsy-Zsilinszky Endrétől – Pálffy Györgyig.

Utcanéveket említett. Őrzik-e patinás, régi utcanévek a Lipótváros évszázados levegőjét?

Mivel a városrész a Belvároshoz viszonyítva is elég kései képződmény, nem dicsekedhet olyan régies zamatú elnevezésekkel, mint pl. Kéményseprő utca, vagy Sörház utca. Az utcák elnevezése kezdetben a németajkú lakosság és közigazgatás hatására németül történt. Kisfaludy Károly ekkor még így sóhajt fel: „Hej! maholnap a magyar szó / Ritka, mint a fehér holló.” A reformkor idején azonban az utcanevek is fokozatosan magyarrá válnak. Először csak a *Gassét* váltja fel az *utca*. Majd a német nevek fordítása adja az új elnevezést. Néhány átkeresztelés azonban tréfás hangulatú, vagy félreértésből született. Például a mai Deák Ferenc tér német neve Kohl-Platz volt, aminek jelentése: zöld-ség, káposzta, mégis Szén-piacnak hívták magyarul. 1803-ban még ilyen utcaneveket ta-

lálunk: Tigris utca, Réz utca, Perc utca, Só tér, Ács tér. Ebből már a csak két utca őrizte meg eredeti nevét: a *Bécsi utca* és a *Harmincad utca*.

Merő kíváncsiságból nézzük meg, mi volt szerkesztőségünk utcájának régi neve!

A mai Alpári Gyula utcát akkoriban *Három korona* utcának hívták, a Széchenyi utcáról pedig 1817-ből van adatunk, amikor is *Veréb* utcának nevezték, de 1854-től – tehát még élt Széchenyi, amikor elnevezték – viseli mai nevét.

Mióta Szeberényi Lehel K a n c s a l K r ó n i k á j á b a n szertefoszlatta Guszev kapitány legendáját, amiért Illés Béla bácsi meg is neheztelt rá, kicsit mosolygunk Béla bácsi tréfáján. Nem így az idegenvezetők számára nemrég kiadott kötet szerkesztői: „Az orosz cári tiszti rokon-szenyvel viseltetett a magyar szabadságharcral.(!) 1849. augusztus 16-án kivégzik. Személyét Illés Béla népszerűsítette.” Írjuk le ez egyszer a Kortárs hasábjain: Guszev kapitány nem létezett. Az idegenvezetők se állítsanak róla mást. De neve jelkép, mert – ahogy Béla bácsi mondaná, Sz. L. átírásában – „akkor is léteztek más ovisok”, akik át is álltak a negyvennyolcas magyarokhoz, s az ő emléküket jelképe Guszev kapitány.

Többször említettük beszélgetésünk során a Münnich Ferenc, a volt Nádor utcát. Itt lakott Orbán Ottó, a 14-es számú házban. Mit lehet e ház múltjáról megállapítani, mit mond az építésznek?

A Münnich Ferenc utca 14. sz. ház 1861-ben épült Gottgeb Antal tervei szerint, késő klasszicista stílusban. Az épületen már az eklektika és a romantika stílusjegyei is megtalálhatók. A rizalitok kialakítása pedig reneszánsz szerkesztési elveket követ. A lépcsőház kovácsoltvas rácsai romantikusak. Az épületen a modern építészet is nyomot hagyott, amikor a földszinti üzlethelyiségek portáljait átépítették. Ennek következtében a homlokzat kettős életet él, az eredeti klasszicizáló emeleti architektúra és a kapubejárat, a modern, leegyszerűsített portálsor világító hirdetőberendezéseivel. Ez a ház is egyike azoknak, amely a Lipótváros klasszicista épületeinek csoportját alkotják és lényegében az első építési korszakot zárják le. A második fejezet már a romantikus és eklektikus építészetbe torkollik, amit a századforduló szecessziója zár be.

Három szerkesztőség a levegőbe röpül ..

A Lipótváros modern épületei a harmincas évek északi részén. Így hát a Vörösmarty tér felől haladva csak a modernig jutunk el. A történeti és térbeli folytonosság szerves egységet alkot, párhuzamosan jelenik meg a szemlélő előtt. Természetesen a kép korántsem ilyen egységes és merően elhatárolható, mert az újabb építési periódusok a korábbi épületeket sem kímélték, azokat vagy átalakították, vagy újat építettek helyettük. Ennek oka a régi épületek avulása, értékcsökkenése, vagy éppen háborús pusztulás volt. Fájdalmas veszteségek is történtek, mint például az építészettörténetünk jelentős emlékeként számontartott volt Európa Szálló dísztermének elbontásakor. A szálló első emeletén volt Széchenyi lakása. S itt írta le először Széchenyi István azt a nevet: *Buda-Pest*.

Az utóbbi években számos modern épület módosította a városképet. De mit hoz a jövő? Mit látunk újabb harminc év múltán?

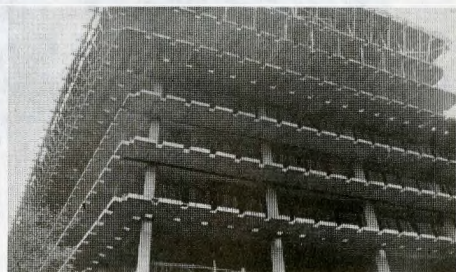
Napjaink problémája – a jövő városépítészete. Korunk társadalmának urbanisztikai igényét a ma és az elkövetkezendő idők építészete oldja meg. A Duna-part és a Belváros egyedülálló helyi és központi értékei, valamint a történelmi múlttal való kapcsolata meghatározzák a jövő építészeti lehetőségeit. Főleg a tekintetben, hogy a hely sajátos központi értéke csak az egész társadalom részére fontos épületek építését, és létesítmények elhelyezését teszi indokolttá. Erre utaltunk a Széchenyi által felvetett gondolatok értékelésével. A megkezdett Duna-parti szállodasor első nagy egysége, a Hotel Duna Intercontinental, 1969 Szilveszterére elkészült. Azóta újabb tervvariációk készültek a program folytatására. A jelenlegi kissé torzónak ható együttes a Duna-parton, a Lánchíd és az Erzsébet-híd között csak további nagy léptékű építészeti együttesekkel alakítható városképpé is és esztétikailag is megnyugtató hatású képpé. Ezt a programot testesíti meg a Roosevelt téren épülő irodaház is.

Sokunkat aggaszt e betonmonstrum sorsa ott Orbán Ottó lakóháza „tövében”.

A tér esztétikai képéhez a terv magas építészeti igényességgel járul hozzá. A problémát elsősorban a néhány vállalat részére készült beruházási program túlméretezettsége jelenti. Véleményem szerint ezen a helyen nem lett volna szabad csak néhány vállalat érdekének megfelelő létesítmény építését elhatározni, hanem gondolni kellett volna a társadalom egyéb igényére is. Például a Kossuth téri Kereskedelmi Kamara székháza és a Tudományos Egyesület irodaháza országos jelentőségű igény hordozója. Felvetődött a Roosevelt téri irodaház más irányú hasznosítása, de azt az építészeti, tervezési, és a már elkészült szerkezeti adottságok nem teszik lehetővé. De kézenfekvő lenne a megoldás, ha a külkereskedelmi vállalatok helyett például a külkereskedelmünket meghatározó KGST-kapcsolatok részére hasznosíthatnánk az épületet. Ez a szocialista országokkal kialakult kapcsolataink fejlesztését is jelentené: a jelenleg kisebb egységekben működő KGST-szervezetünk egységesítését – az építészeti és városrendezés nyelvére lefordítva – segítené elő.

A Gresham páái

Csendélet: A Roosevelt téri irodaház